

§ 17. Сказ як сінтаксічная адзінка

Успамінаем і паўтараем

133. Прачытайце і параўнайце запісы. Чым яны адрозніваюцца? У якім запісе перадаецца інфармацыя, а ў якім — толькі называюцца прадметы, дзеянні, прыметы?

Вы, відаць, чулі пра гэту незвычайную кнігу.

У ёй шмат пра што расказваецца, як у казцы ці легендзе.

Назва гэтай самай старажытнай кнігі — Біблія.

Францыск Скарына пісаў, што ў ёй жыве мудрасць, як моц у дарагім камені, як золата ў зямлі, як зерне ў арэху.

кніга

расказваецца

старажытная

мудрасць

Ці можна запісы, змешчаныя злева, назваць тэкстам? Чаму?

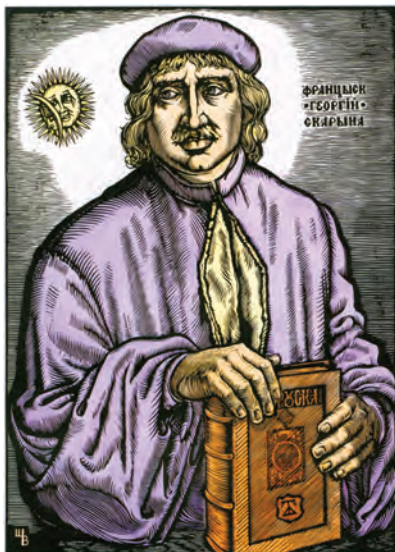
Сказ — асноўны сродак перадачы думкі пра пэўныя прадметы і з’явы: *Францыск Скарына — беларускі першадрукар і асветнік.*

Галоўная прымета сказа — гэта наяўнасць граматычнай асновы (дзеяніка і выказніка): Мы чытаем і перацываем любімыя кнігі.

Сказ выражае закончаную думку і мае інтанацыю завершанасці. У канцы сказа ставіцца кропка, пыральнік або клічнік.

Раздзел навукі аб мове, у якім вывучаюцца правілы пастаноўкі знакаў прыпынку, называецца **пунктуацыяй**.

134. Прачытайце. Вызначце межы сказаў. Дайце заглавак тэксту.

Вялікі вучоны Францыск Скарына нарадзіўся ў горадзе Полацку ён вучыўся ў Італіі, у Падуанскім універсітэце ўсе людзі помняць знакамітага першадрукара на яго радзіме штогод праводзіцца свята кнігі ў цэнтры Полацка ўзняўся помнік задуменна стаіць Францыск Скарына, трымаючы ў руцэ кнігу, з якой ён прыйшоў да нас (*Паводле А. Клышкі*).

універсітэт

Спішыце тэкст, правільна афармляючы сказы на пісьме.

Да дзеясловаў *вучыўся*, *помняць* падбярыце назоўнікі, што падыходзяць па сэнсе, словазлучэнні запішыце.

Прачытайце тэарэтычны матэрыял па тэме «Знакі прыпынку ў канцы сказа». Дапоўніце яго ўласнымі прыкладамі.

135. Спішыце прыказкі, раскрываючы дужкі і ўстаўляючы прапушчаныя літары.

1. (*Не*)навучышся, пакуль (*не*)памучышся. 2. Умей сказаць — умей зма..чаць. 3. Хочаш разумнець — рабі рукою, думай г..лавою, слухай душою. 4. (*Ад*)навукі спрытнеюць рукі. 5. Хто хоча шчасліва жыць, той працу павінен любіць. 6. Няма лепшай ха..кі, як у роднай маткі.

Якая павучальная думка выказана ў кожнай прыказцы?

136. Прачытайце. Размясціце сказы так, каб атрымаўся тэкст. Запішыце.

У ёй сабрана каля дзевяці мільёнаў кніг больш чым на васьмідзесяці мовах. Нацыянальную бібліятэку называюць візітнай карткай Беларусі. Ганаровымі гасцямі Нацыянальнай бібліятэкі не раз былі кіраўнікі розных дзяржаў, вядомыя вучоныя, пісьменнікі, мастакі. Гэта інфармацыйны і культурны цэнтр нашай краіны (*Паводле звестак сайта sb.by*).

Знайдзіце ў тэксце сказ, у якім аднародныя члены выражаны назоўнікамі.

137. Прачытайце верш. Якая яго асноўная думка?

Выпішыце з верша сказы, у якіх аўтар:

- а) выказвае задавальненне ад прыгожай кнігі;
- б) выражае запытанне;
- в) паведамляе пра шлях кнігі ў друк.

Падкрэсліце знакі прыпынку ў канцы сказаў.

Кніжку ты бярэш у рукі —
Падабаюцца малюнкi.
Хто яе аздобіў так?
Кніжку афармляў мастак.
Кніжка гэтая сагрэта
Сэрцам мастака, паэта,
Цеплынёю многіх рук.
Доўгі кніжчын шлях у друк!

Н. Галінойская

Што вы ведаеце пра гісторыю кнігі? Які шлях кнігі да чытача? Якім кнігам вы аддаеце перавагу: друкаваным ці электронным?

Падрыхтуйце паведамленне «Ад кнігі друкаванай да кнігі электроннай».

§ 18. Апавядальныя, пыталныя і пабуджальныя сказы. Клічныя сказы. Знакі прыпынку ў канцы сказа (паўтарэнне)

138. Прачытайце тэкст. Вызначце яго асноўную думку, дайце загалавак. Адкажыце на пытанні, якія ставіць аўтар у тэксце.

Ці ведаеце вы азбуку душы? Гэта азбука вучыць спазнаваць самога сябе — хто я такі, як разумею сябе сам, як мяне бачаць іншыя людзі.

Ці ўмееце вы прачытаць думку ў вачах дарагога вам чалавека, радасць або засмучэнне на яго твары? Пачуць хваляванне і трывогу ў яго голасе? Ці можа чалавек жыць толькі розумам, без пачуццяў, без душы і сэрца, без спагады і спачування болю і няшчасцю іншых людзей?

Вучы азбуку душы. Рабі дабро не толькі тады, калі бачаць людзі. Будзь чулы, уважлівы да ўсіх людзей усюды і заўсёды! *(Паводле В. Віткі).*

Знайдзіце сказы, якія перадаюць запытанне, паведамленне, пабуджэнне да дзеяння.

Па мэце выказвання сказы бываюць апавядальныя, пыталныя і пабуджальныя.

Сказы, у якіх паведамляецца пра што-небудзь, называюцца **апавядальнымі**: *Сябар заўсёды прыйдзе на дапамогу.*

Сказы, у якіх пытаюцца пра штосьці, называюцца **пытальнымі**: *Ці зможаш ты мне дапамагчы?*

Сказы, у якіх выказваецца просьба, пажаданне ці загад, называюцца **пабуджальнымі**: *Дапамажы мне, калі ласка.*

139. Прачытайце верш. Вызначце, якімі па мэце выказвання з’яўляюцца выдзеленыя сказы.

Бяроза і сасна

Бяроза кпіла, пасміхалася з сасны:

— Я прыгажэйшая, у час ранняй вясны
ўсе любуюцца адною толькі мной.

— *Чакай да восені!* — сасна сказала ёй.

Падзьмуў асенні вецер, абарваў лісты,
не стала ў той бярозы пекнаты*.

Стаіць, самотна голле звесіла яна.*

— *Хто ж прыгажэйшы з нас?* — спыталася сасна.

А. Дзеружынскі.

Знайдзіце ў вершы сінонімы.

Паразважайце, станоўчымі ці адмоўнымі рысамі надзелена аўтарам бяроза, якая кпіць і пасміхаецца з іншых.

Выпішыце з верша словазлучэнні *прыметнік* + *назоўнік*.

140. Выканайце тэставую работу па тэме «Сказы па мэце выказвання».

Апавядальныя, пыталыныя і пабуджальныя сказы могуць перадаваць розныя пачуцці і эмоцыі (радасць, здзіўленне, захапленне, страх). Для такіх сказаў характэрна асобая інтанацыя. **П а і н т а н а ц ы і** (эмацыянальнай афарбоўцы) сказы могуць быць **клічнымі і няклічнымі**: *Хопіць сядзець ля камп’ютара! Колькі радасці прыносіць нам цікавая кніга!* — *Не сядзі каля камп’ютара. Цікавая кніга прыносіць нам радасць.*

141. Прачытайце кожны радок верша з адпаведнай інтанацыяй. Назавіце клічныя сказы.

— Што рабіць з табой, не знаю! —
Мама Колю дакарае. —
На цябе настаўнік зноў
Сёння скардзіцца прыйшоў.
— Як жа так? — здзівіўся Коля. —
Я не быў сягоння ў школе!

І. Шуцько.

 У якіх выпадках вучоба прыносіць радасць? Як бы вы адказалі на гэта пытанне? Выберыце з прапанаваных адказаў той, з якім вы пагаджаецеся. *(Вучоба прыносіць задавальненне, калі на ўроках даведваешся пра нешта новае, цікавае; бачыш вынікі сваёй працы, атрымліваеш добрыя адзнакі; сам навучышся нечаму новаму і дапаможаш таварышу і інш.)*

Прадоўжыце выказванне. Аформіце свае думкі ў выглядзе розных па інтанацыі сказаў.

142. Прачытайце. Вызначце межы сказаў. Спішыце тэкст, пастаўце патрэбныя знакі прыпынку. Пазначце ў дужках, якім з’яўляецца кожны сказ па мэце выказвання і інтанацыі.

Хто не любіць загадкі Усе любяць Добра ў вольную часіну падумаць, уцяміць і разгадаць, пра што ў іх гаворыцца А ўсе загадкі складаюцца з хітрых слоў Вось паслухайце: «Сам у ботах, а хаджу на галаве Хто гэты дзівак і штукар» Не спяшайцеся з адказам Калі адгадалі правільна — адкажыце *(Паводле В. Віткі).*

і к в ц

Знайдзіце ў тэксце словы, што маюць наступныя значэнні:

- а) ‘здагадацца, зразумець сэнс чаго-небудзь’;
- б) ‘чалавек з незвычайнымі поглядамі; арыгінал’;
- в) ‘выдумшчык, жартаўнік’.

143. Адгадайце загадкі. Спішыце. Растлумачце правапіс выдзеленых літар.

1. Я заўсёды ўсіх вучу, а сама заўжды маўчу.

2. Адкрыць таямніцы любому гатова, але не скажу вам ніводнага слова.

3. Ён раскажа і пакажа, як жыве планета наша, а няма электратоку — ён без мовы і без зроку.

4. Белым піша словы, у школе ўсім знаёма, яна сябруе з дошкай, знікае сама патрошку.

5. Самі непісьменныя, але чытаць дапамагаюць.

іАзк

таев
зэлір

укд
раэ

раклу
яы

 Ад якога слова ўтварыўся назоўнік *загадка*? Калі ўзніклі загадкі? Што вы ведаеце пра загадкі з урокаў беларускай літаратуры? Складзіце загадкі пра рэчы, неабходныя вам у вучобе.

§ 19. Будова сказа. Галоўныя члены сказа: дзеянік і выказнік (паўтарэнне)

Успамінаем і паўтараем

144. Прачытайце тэкст. Вывядзіце яго тэму.

Аднаго разу ў нядзелю заспрачаліся стравы на святочным сталe. Кожная страва лічыла сябе галоўнай.

Грэцкая каша пыхала парай то ў адзін, то ў другі бок. Падліўка ганарылася. Салата аж зелянела ад злосці! Заліўная ялавічына* блішчала і злосна глядзела маркоўным вокам. Цыбуля і часнок ледзь не перамаглі ўсіх! І бульба не ўступала. З яе ж можна прыгатаваць трыста восемдзсят розных страў! Ды і дранікі тут былі — радня бульбе.